

مجله‌ی برنامه‌ریزی و توسعه گردشگری
سال دوم، شماره‌ی ۷، زمستان ۱۳۹۲
صفحات ۲۴-۱۱

اثر گردشگری بر توسعه‌ی انسانی

احمد جعفری صمیمی*

شیما خبره**

تاریخ پذیرش: ۱۳۹۲/۱۱/۳۰

تاریخ دریافت: ۱۳۹۲/۰۹/۱۸

چکیده

امروزه گردشگری به‌عنوان یکی از بزرگترین صنایع درجهت ایجاد درآمد و ارتقاء رشد و توسعه‌ی اقتصادی بسیاری از کشورها تبدیل شده و رشد آن تغییرات اجتماعی و اقتصادی زیادی را به‌دنبال داشته است. این مطالعه به بررسی اثر گردشگری بر توسعه‌ی انسانی در کشورهای منتخب (۵۶ کشور) شامل ایران، طی دوره ۲۰۱۱-۲۰۰۵ و با استفاده از مدل داده‌های تابلویی می‌پردازد. در این پژوهش، جهت بررسی اثر گردشگری بر توسعه، از شاخص توسعه‌ی انسانی استفاده شده است. نتایج تحقیق نشان می‌دهد تعداد ورود گردشگران خارجی اثر مثبت و معناداری بر توسعه‌ی انسانی کشورها دارد. از این رو توسعه‌ی این صنعت جهت دستیابی به اهداف توسعه‌ی اقتصادی و انسانی برای هر کشوری ضروری به‌نظر می‌رسد.

واژگان کلیدی: توسعه‌ی انسانی، گردشگری، کشورهای منتخب، ایران، داده‌های تابلویی.

مقدمه

امروزه گردشگری مفهوم و جریانی کاملاً متفاوت با گذشته پیدا کرده است و به آن به‌عنوان امری اقتصادی نگریسته می‌شود. به‌طوری‌که بعد از صنایع نفت و خودروسازی؛ پردرآمدترین صنعت حال حاضر دنیا به‌شمار می‌رود (رضوانی، ۱۳۷۴). در حال حاضر گردشگری پیش از هر فعالیت دیگری در جهان، حرکت سرمایه و انتقال پول‌ها را در مقیاس‌های محلی، منطقه‌ای، ملی و بین‌المللی موجب می‌گردد و هزینه‌های گردشگری به مراتب سریع‌تر از تولید ناخالص ملی و صادرات جهانی کالا و خدمات رشد می‌یابد؛ از این‌رو اکثر کشورهای جهان به گردشگری که مواد اولیه‌ی آن طبیعت زیبا و متنوع، آداب و رسوم، پیشینه تاریخی و فرهنگ است به‌عنوان بهترین راه رسیدن به اهداف خویش می‌نگرند (صدری و همکاران، ۱۳۸۶). از سوی دیگر، تأثیر

* استاد گروه اقتصاد نظری، دانشکده علوم اقتصادی و اداری، دانشگاه مازندران

** نویسنده مسئول، دانشجوی کارشناسی ارشد، دانشگاه مفید قم، (sh_khebreh@yahoo.com)

گردشگری بر میزان اشتغال کشورها، افزایش درآمد ارزی، رونق صنایع داخلی، گسترش همکاری‌های بین‌المللی و مهم‌تر از همه، ارتقای سطح زندگی و معیشتی مردم و بسیاری دیگر از عوامل پیش‌برنده‌ی اقتصادی، موجب شده است تا نگرش کشورهای دنیا به مرز آن تغییر یافته و به‌عنوان یکی از مهم‌ترین نیروهای محرک توسعه‌ی اقتصادی، جایگاه مهمی در سیاست‌گذاری دولت‌ها پیدا کند (شریفی رنانی و همکاران، ۱۳۸۹).

کشور ایران از قطب‌های مهم گردشگری در جهان به‌شمار می‌رود و با برخورداری از سابقه‌ی دیرین تمدن و فرهنگ، طبیعت و شرایط اقلیمی گوناگون و عوامل دیگر از جمله زیارتگاه‌های متعدد، توانایی قرارگیری در جایگاه مناسب نقاط پرجاذبه‌ی گردشگری در سطح آسیا و بین‌المللی را داراست. ایران به لحاظ جاذبه‌های گردشگری، تنوع گردشگری و تنوع صنایع‌دستی به ترتیب جزو ۱۰، ۵ و ۳ کشور اول جهان است (زنگی آبادی و دیگران، ۱۳۸۵). باتوجه به گزارش شورای جهانی مسافرت و گردشگری^۱ در سال ۲۰۱۲، ایران در صنعت گردشگری، دارای رتبه‌ی چهارم در خاورمیانه و در میان ۱۸۰ کشور جهان، دارای رتبه‌ی ۳۶ ام می‌باشد.^۲ این درحالی است که کشور ما به‌رغم غنای تاریخی، فرهنگی و طبیعی به‌سبب عوامل متعدد در زمینه جذب گردشگر توفیق نداشته است. ایران به‌عنوان کشوری در حال توسعه که ساختار اقتصادی آن به‌شدت متکی به صادرات نفت و درآمدهای ارزی حاصل از آن بوده است، برای ایجاد یک توسعه‌ی همه‌جانبه و پایدار و همچنین جایگزینی منابع جدید کسب درآمد به جای منابع نفتی، نیازمند استفاده از تمامی امکانات و قابلیت‌های خود می‌باشد (مدهوشی و ناصرپور، ۱۳۸۲). گردشگری می‌تواند به‌عنوان یکی از راهکارهای علمی، رهایی از اقتصاد تک محصولی و متنوع‌سازی منابع ارزی باشد (صدری و همکاران، ۱۳۸۶). این درحالی است که کشورمان همچنان به درآمد بی‌ثبات نفت وابستگی شدیدی دارد. از این‌رو، بهره‌گیری از ظرفیت‌های بالقوه‌ی گردشگری و سرمایه‌گذاری‌های کلان کشور در این بخش و توجه به این صنعت به‌عنوان ابزاری مناسب می‌تواند در ادامه‌ی روند توسعه و رشد اقتصادی ایران عامل مهمی محسوب شود.

در این پژوهش جهت بررسی تأثیر گردشگری بر توسعه‌ی انسانی ایران و همچنین کشورهای منتخب به‌دنبال بررسی اثر گردشگری بر شاخص توسعه‌ی انسانی^۳ هستیم. شاخص توسعه‌ی انسانی از جمله شاخص‌های مهم توسعه‌ی اقتصادی با سطح توسعه‌یافتگی یک کشور است. تأکید این شاخص به‌جای استفاده از درآمد سرانه به جنبه‌های وسیع‌تر توسعه، معطوف گردیده است و این شاخص ضمن این‌که معیاری برای اندازه‌گیری رفاه شهروندان است، اثر

^۱ WorldTraveland TourismCouncil

^۲ جهت مطالعه بیشتر به سایت <http://www.wttc.org/> مراجعه فرمایید.

^۳ Human Development Index (HDI)

سیاست‌های اقتصادی بر کیفیت زندگی شهروندان را مورد سنجش و بررسی قرار می‌دهد (شریف خطیبی، ۱۳۸۷). بهبود شاخص توسعه‌ی انسانی، ساز و کار توانمندسازی انسان‌ها برای دستیابی به هدف ارتقای سطح زندگی آنها است که از طریق بهره‌گیری از توانمندی‌های انسانی حاصل می‌شود. ارتقای سطح کیفیت زندگی افراد یک جامعه در گرو تحول اساسی در متغیرهای اقتصادی، آموزشی و بهداشتی است (نیسی، ۱۳۸۹). از این‌رو، بررسی مولفه‌های اثرگذار بر این شاخص، در رسیدن به سطح بالایی از رشد و توسعه‌ی اقتصادی لازم و ضروری به‌نظر می‌رسد.

بررسی ادبیات موضوع در این زمینه نشان می‌دهد که کارشناسان بسیاری در داخل و خارج از کشور در زمینه‌ی گردشگری و آثار آن بر متغیرهای اقتصادی تحقیق کرده‌اند: مهرگان و همکاران^۱ (۲۰۱۲) در مقاله‌ی خود به بررسی تأثیر شاخص توسعه‌ی انسانی بر گردشگران خارجی با استفاده از مدل با وقفه خودبازگشتی^۲، طی دوره زمانی ۲۰۰۷-۱۹۶۷ پرداختند. نتایج نشان می‌دهد رابطه‌ی مثبت و معناداری میان ورود گردشگران خارجی و شاخص توسعه‌ی انسانی در کوتاه‌مدت و بلندمدت وجود دارد. توحیدی اردهی^۳ (۲۰۱۱)، به بررسی اثرات اقتصادی گردشگری در کشورهای در حال توسعه با استفاده از روش تحلیل-توصیفی می‌پردازد. یافته‌های پژوهش نشان می‌دهند که با برنامه‌ریزی استراتژیک کوتاه‌مدت و بلندمدت و با استفاده از توانایی‌های خاص و تولیدات گردشگری کشورهای در حال توسعه، اکثر مشکلات اقتصادی می‌توانند حل شوند. سورج^۴ (۲۰۱۰) به بررسی تأثیر گردشگری بر توزیع درآمد با استفاده از اطلاعات بین کشوری^۵ و روش داده‌های تابلویی^۶ می‌پردازد. نتایج نشان می‌دهند بخش گردشگری، نابرابری درآمد ناخالص در نمونه کشورهای مورد استفاده در این مطالعه را کاهش می‌دهد. همچنین گردشگری داخلی نسبت به گردشگری بین‌المللی بیشتر به کاهش نابرابری درآمد منجر می‌شود. آریزکی و همکاران^۷ (۲۰۰۹) با استفاده از تکنیک متغیرهای ابزاری^۸ به‌صورت اطلاعات بین کشوری، طی دوره زمانی ۲۰۰۲-۱۹۸۰ به بررسی این‌که آیا تخصص گردشگری، استراتژی مناسبی جهت توسعه اقتصادی است، پرداختند. نتایج، نشان‌دهنده‌ی ارتباط مثبت میان تخصص گردشگری و رشد اقتصادی است. سوروجا^۹ (۲۰۰۹)، (۲۰۰۹)، از تجزیه و تحلیل داده-ستانده^{۱۰} جهت تعیین نقش و اهمیت ارزش افزوده‌های

¹ Mehregan, et al.

² ARDL

³ Tohidyaardahaey

⁴ Suraj

⁵ Cross- Section

⁶ Panel Data Model

⁷ Arezki, et al.

⁸ Instrumentalvariable

⁹ Surugiu

¹⁰ Input-Output (I-O)

اقتصادی مختلف، درآمدها و اشتغال بر بخش گردشگری برای کشور رومانی طی دوره زمانی ۲۰۰۵-۲۰۰۰ استفاده کرده است. نتایج، نشانگر سهم مستقیم گردشگری بر تولید ناخالص داخلی است. همچنین گردشگری به‌طور غیرمستقیم از طریق اثر جریان‌های خروجی این صنعت بر خروجی سایر صنایع نیز مؤثر است. ویتز^۱ و فری تاگ^۲ (۲۰۰۵)، تأثیر تنوع‌زیستی بر رشد اقتصادی را مورد بررسی قرار دادند. آنها نشان دادند اثر تنوع‌زیستی به‌صورت غیرمستقیم بر دریافته‌های سرانه‌ی گردشگری بین‌المللی، اثر مثبت دارد. همچنین مارتین و همکاران^۳ (۲۰۰۴)، در بررسی رابطه‌ی میان گردشگری و رشد اقتصادی برای کشورهای آمریکای لاتین طی دوره ۱۹۹۸-۱۹۸۵ و با رویکرد داده‌های پانل^۴ نشان دادند که رشد تولید سرانه‌ی تعداد گردشگران، اثر مثبت بر رشد اقتصادی کشورها با سطوح درآمد سرانه پایین و متوسط دارد، اما در کشورهای ثروتمند این طور نیست. این یافته‌ها نشان می‌دهند که افزایش تعداد ورود گردشگران به کشورهای در حال توسعه و نه کشورهای توسعه‌یافته، فرصتی برای رشد اقتصادی فراهم می‌کند.

در حوزه‌ی مطالعات داخلی نیز بررسی‌های متعددی انجام شده که به‌طور کوتاه می‌توان به موارد زیر اشاره کرد: حقیقت و همکاران (۱۳۹۲)، در مطالعه‌ی رابطه‌ی بین رشد اقتصادی و توسعه‌ی گردشگری در منطقه‌ی منا^۵ را به کمک رابطه‌ی علیت^۶ و برآورد الگو برای دوره زمانی ۲۰۰۹-۱۹۹۹، به روش اثرات ثابت^۷ بررسی کردند. نتایج بدست آمده نشان داد میان گردشگری و رشد اقتصادی در کشورهای منا، رابطه‌ی علیت دوطرفه وجود دارد. بدین ترتیب اگر رشد اقتصادی کشورهای منا افزایش یابد، سبب افزایش میزان گردشگری خواهد شد. رنج‌پور و همکاران (۱۳۹۰) با استفاده از روش جوهانسن-جوسلیوس^۸، رابطه‌ی بین درآمدهای حاصل از صنعت توریسم و تولید ناخالص داخلی بدون نفت را در ایران طی دوره ۱۳۸۸-۱۳۴۷ مورد بررسی قرار دادند. نتایج نشان می‌دهد که یک رابطه‌ی هم‌انباشتگی بلند مدت بین متغیرهای مذکور وجود دارد و توسعه‌ی صنعت گردشگری می‌تواند به‌عنوان محرک تولید ناخالص داخلی و نیز رشد اقتصادی کشور گردد. شریفی رنانی و همکاران (۱۳۸۹)، به پژوهش تأثیر صنعت گردشگری بر رشد اقتصادی ایران با استفاده از رویکرد خودتوضیحی با وقفه‌ی گسترده^۹ و با بهره‌گیری از داده‌های فصلی در دوره ۱۳۸۷-۱۳۶۸ پرداخته‌اند. نتایج این پژوهش

^۱ Vietze

^۲ Freytag

^۳ Martin, et al.

^۴ Panel Data

^۵ MENA

^۶ Causality relationship

^۷ Fixed Effect

^۸ Johansen - Juselius

^۹ ARDL

پژوهش نشان می‌دهد که سرمایه‌گذاری سرانه در بخش گردشگری و همچنین ورود سرانه گردشگران به کشور اثر معناداری بر رشد اقتصادی ایران دارد. یاور و همکاران (۱۳۸۸) رابطه‌ی میان صنعت گردشگری و رشد اقتصادی در کشورهای عضو کنفرانس اسلامی^۱ را بر پایه‌ی مدل‌های پانل پویا و ایستا^۲، مورد بررسی قرار داده و رابطه‌ی میان گردشگری و رشد اقتصادی کشورهای اسلامی در دوره ۲۰۰۷-۱۹۹۰ را با استفاده از برآوردکننده‌ها، گشتاورهای تعمیم‌یافته^۳، اثرات ثابت و اثرات تصادفی^۴ برآورد کرده‌اند. نتایج تجربی این پژوهش، رابطه‌ی مثبت میان مخارج گردشگری و رشد اقتصادی را در این کشورها تأیید می‌کند. تقوی و پورسلیمانی (۱۳۸۸) با استفاده از داده‌های سری زمانی به بررسی این‌که چه عواملی در افزایش درآمدهای گردشگری خارجی ایران مؤثر هستند^۵، طی دوره ۱۳۸۶-۱۳۷۵ پرداختند. نتایج پژوهش نشان می‌دهد که متغیرهای مربوط به تعداد اتاق هتل، درآمد ارزی در دوره‌های گذشته، قیمت اتاق هتل، نرخ آزاد ارز^۶ و آژانس‌های گردشگری اثر مثبت و معنادار بر افزایش گردشگر دارد. طیبی و همکاران (۱۳۸۷) به بررسی رابطه‌ی علی بین گردشگری بین‌المللی و رشد اقتصادی در ایران با استفاده از الگوی VAR طی سال‌های ۱۳۸۳-۱۳۳۸ و بررسی کشورهای اکو به‌علاوه کشورهای منتخب (چین، مالزی، هنگ کنگ، روسیه و تایلند) با استفاده از الگوی پانل پویا^۷ طی سالهای ۲۰۰۴-۱۹۹۵ می‌پردازند. نتایج نشان می‌دهد که رابطه‌ی علی بین گردشگری و رشد اقتصادی ایران، کشورهای منتخب و کشورهای اکو^۸ رابطه‌ی علی دو طرفه است و بین این دو متغیر، تعادل بلند مدت وجود دارد.

مرور مطالعات نشان می‌دهد که هیچ‌یک از آن‌ها، اثر گردشگری بر توسعه‌ی انسانی را مورد بررسی قرار نداده‌اند. بنابراین تحقیق حاضر به لحاظ بررسی اثر گردشگری بر توسعه‌ی انسانی، از طریق مولفه‌های اثرگذار بر شاخص توسعه‌ی انسانی و با استفاده از مدل داده‌های تابلویی جزو اولین مطالعات در سطح داخلی و خارجی در این زمینه محسوب می‌شود. پس از مقدمه، در قسمت دوم مروری بر مبانی نظری خواهیم داشت و قسمت سوم به روش‌شناسی پژوهش اختصاص یافته و برآورد مدل و تحلیل یافته‌های تجربی را در قسمت چهارم ارائه کرده‌ایم. در پایان به ارائه نتیجه‌گیری و توصیه‌های سیاستی خواهیم پرداخت.

¹ OIC

² Static and Dynamic Panel Models

³ Generalized Moments

⁴ Random Effects

⁵ Time Series

⁶ Free Exchange Rate

⁷ VAR-Panel

⁸ OECD

مبانی نظری تحقیق

توسعه‌ی انسانی دربردارنده‌ی دو هدف اصلی است: اول افزایش ثروت و رفاه مردم جامعه (ریشه‌کنی فقر) و دوم ایجاد اشتغال؛ که هر دو هدف، در راستای عدالت اجتماعی است. در واقع توسعه‌ی انسانی با افزایش ظرفیت‌های تولیدی اعم از ظرفیت‌های فیزیکی، انسانی و اجتماعی در جامعه همراه است. شاخص توسعه‌ی انسانی یکی از شاخص‌های کمی سنجش میزان پیشرفت اقتصاد کشورها محسوب می‌شود. بهبود این شاخص، ابزاری جهت دستیابی به هدف ارتقای سطح زندگی افراد محسوب می‌گردد. ارتقای سطح کیفیت زندگی افراد یک جامعه نیز در گرو تحول اساسی در متغیرهای اقتصادی، آموزشی و بهداشتی است (نیسی، ۱۳۸۹). این شاخص از عوامل متعددی تأثیر می‌پذیرد که در این میان گردشگری به‌عنوان فعالیتی خدماتی و بازرگانی، نقش به‌سزایی در توسعه‌ی انسانی و اقتصادی کشورها، به‌ویژه کشورهای در حال توسعه دارد (پرتویی، ۱۳۸۷).

نخستین دلیل توجه به صنعت گردشگری در اغلب کشورها، بهره‌مندی از منافع اقتصادی آن است. از آنجایی که بخش‌های اقتصادی مثل زنجیر به‌هم متصل بوده و حرکت و رونق در یک بخش، بخش‌های دیگر را نیز به حرکت و توسعه وادار می‌نماید (نوبخت و پیروز، ۱۳۸۷)، گردشگری نیز به‌عنوان فعالیتی فرابخشی، آثار مستقیم و غیرمستقیمی در اقتصاد کشورها خواهد گذاشت. در ادامه به بررسی این آثار خواهیم پرداخت.

افزایش درآمد و کاهش فقر از مهم‌ترین عوامل توسعه‌ی اقتصادی هر کشور محسوب می‌شود. به‌نظر اوه^۱ (۲۰۰۵)، صنعت گردشگری می‌تواند تأثیر مهمی بر افزایش اشتغال، درآمدهای مرتبط با مکان‌های اقامتی و نیز درآمدهای دولتی کشور داشته باشد. به لحاظ اقتصادی، درآمد حاصل از جهانگردان خارجی برای هر کشوری در حکم صادرات محسوب می‌شود و وجود درآمدهای ارزی ناشی از گردشگری را می‌توان در کنار صادرات سایر کالاها و خدمات منظور نمود (افقه و نامور، ۱۳۸۶). توسعه‌ی توریسم از دو روش مستقیم و غیرمستقیم بر درآمد سرانه تأثیرگذار می‌باشد. جنبه‌ی مستقیم آن مربوط به حالتی است که با ورود گردشگر خارجی به داخل مرزهای یک کشور تقاضا افزایش یافته و با فروش محصولات موردنیاز گردشگران، درآمد نیز افزایش خواهد یافت. بخش اعظم دلارهای حاصل از گردشگری صرف خدمات، پرداخت دستمزد خدمتکاران، راهنمایان گردشگری و افراد دیگری می‌شود که در ازای خدمتشان محصولات مشهودی تولید نمی‌کنند (فرزین، ۱۳۸۳). همچنین ورود گردشگران، علی‌رغم درآمدهای ارزی ناشی از آن، تراز تجاری^۲ و همچنین سرمایه‌گذاری‌های جدید را بهبود می‌دهد و بصورت غیرمستقیم و از طریق ضریب تکاثری بر درآمد ملی تأثیر می‌گذارد

^۱ Oh

^۲ Trade Balance

(افقه و نامور، ۱۳۸۶). در واقع هرچه تعداد ورود گردشگران خارجی به یک کشور بیشتر باشد و ارزش بیشتری برای اقامت طولانی صرف شود، به همان نسبت بر آن جامعه و درآمدهای ارزی آن تأثیرگذار است (پرتویی، ۱۳۸۷). به این ترتیب، افراد یک جامعه هم می‌توانند از منافع این سرمایه‌گذاری در بخش‌هایی نظیر خدمات امنیتی، بهداشتی، آموزشی، ارتباطی و حمل و نقل و غیره بهره‌مند شوند.

باتوجه به ماهیت کاربری صنعت گردشگری، به‌رغم پیشرفت‌های فن‌آورانه در جهان، این صنعت همچنان بر نقش قابل‌توجه محور نیروی انسانی استوار است. این ویژگی برای کشورهایی که با مشکل بیکاری روبه‌رو هستند و از توانایی‌های لازم (مانند منابع طبیعی، فرهنگی، تاریخی و اجتماعی) برای توسعه‌ی گردشگری برخوردارند، اهمیت خاصی دارد. از این‌رو، به ماهیت کاربری صنعت گردشگری می‌توان به‌عنوان یک راه حل برای مقابله با بحران بیکاری، کاهش نابرابری و همچنین مبارزه با فقر نگریست (پراچوووسی^۱، ۲۰۰۷) و (سورج (۲۰۱۰)). بنابراین صنعت گردشگری می‌تواند از طریق بهبود اقتصاد محلی، افزایش فرصت‌های شغلی، بهبود سرمایه‌گذاری، توسعه و هزینه‌های زیرساخت‌ها، افزایش درآمد مالیاتی و سایر موارد بر رشد و توسعه‌ی اقتصادی تأثیرگذار باشد (کریگ^۲، ۲۰۰۱).

همچنین گردشگری به‌عنوان فعالیتی بالقوه، در کنار آثار اقتصادی، از طریق اثرگذاری در بخش‌های آموزش و بهداشت نیز می‌تواند زمینه‌های اصلی بهبود سطح کیفیت زندگی ساکنان محلی را فراهم آورد. مطالعات تجربی نشان داده است در کشورهای در حال توسعه، گردشگری دارای اثر دوگانه بر سطح سلامت و بهداشت می‌باشد. از یک سو، گردشگری به‌عنوان روشی جهت انتقال امراض مزمن و یا بیماری‌های خطرناک محسوب می‌شود که این امر ممکن است سبب به خطر افتادن سلامتی افرادی که در این صنعت فعالیت می‌کنند و هدایت گردشگران را بر عهده دارند، گردد (باوئر^۳، ۱۹۹۹). همچنین گردشگری می‌تواند از طریق آثار منفی مانند تخریب منابع طبیعی، تهدید امنیت و سلامت جامعه از طریق افزایش میزان زباله و آلودگی، ازدحام و شلوغی، افت بهداشت و غیره سبب کاهش سطح کیفیت زندگی ساکنان گردد (قدمی و همکاران، ۱۳۸۹). از سوی دیگر، گردشگری سلامت، از انواع گونه‌های گردشگری محسوب می‌گردد که به‌منظور حفظ، بهبود و حصول مجدد سلامت جسمی و ذهنی (روانی) فرد صورت می‌گیرد. در واقع توریسم سلامت، نوعی از مسافرت است که علاوه بر تفریح، فراغت و آسایش، سلامت و مراقبت‌های پزشکی را نیز به همراه دارد (سازمان جهانی گردشگری^۴). از این‌رو، هر کشوری جهت بهره‌مندی از مزیت این صنعت، درصدد تأمین سلامت مسافران و همچنین رفع

¹ Prachvuthy

² Kreag

³ Bauer

⁴ World Tourism Organization(WTO)

مشکلات و ارتقاء بخش‌های بهداشتی کشور خود بر می‌آید. بنابراین گردشگری می‌تواند آثار مثبت و یا منفی بر سلامت و بهداشت داشته باشد.

پایداری و توسعه‌ی گردشگری در هر جامعه نیازمند امر آموزشی می‌باشد. با استفاده از نقش برجسته‌ی منابع انسانی در توسعه‌ی گردشگری که ناشی از امر آموزش است می‌توان با رشد مهارت‌ها و دانش ساکنان محلی از آنان، در رشد اقتصاد محلی و ملی بهره فراوان برد. آموزش مدیریت و آموزش آرایه و استفاده مناسب از محیط‌زیست از جمله عوامل رسیدن به توسعه پایدار می‌باشد (گواث^۱ و اسکات^۲، ۱۹۹۹). همچنین گسترش رشته‌ی مدیریت در دانشگاه‌ها به منظور تقویت علمی این صنعت، ایجاد انگیزه در بخش خصوصی با ایجاد دانشکده و مؤسسات حرفه‌ای آموزش گردشگری در زمینه‌های هتل‌داری برای توسعه منابع انسانی در این بخش کارساز می‌باشند (صمدیان و همکاران، ۱۳۸۸).

تصریح مدل و تحلیل نتایج

هدف اصلی این مقاله، آزمون اثر گردشگری بر توسعه‌ی انسانی از طریق شاخص توسعه‌ی انسانی در کشورهای منتخب (۵۶ کشور) با تأکید بر ایران و بر اساس حداکثر اطلاعات موجود، طی دوره ۲۰۱۱-۲۰۰۵ می‌باشد. در این تحقیق برای بررسی اثر گردشگری بر توسعه‌ی انسانی در کشورهای مورد مطالعه از مدل داده‌های تابلویی استفاده شده است. مدل به شکل زیر تصریح شده است:

$$HDI_{i,t} = \beta_0 + \beta_1 Helex_{i,t} + \beta_2 turarr_{i,t} + \beta_3 Lifex_{i,t} + \beta_4 Eduex_{i,t} + \varepsilon_t \quad (1)$$

در رابطه‌ی (۱)، $HDI_{i,t}$ بیانگر شاخص توسعه‌ی انسانی، $Helex_{i,t}$ مخارج مربوط به بهداشت، $turarr_{i,t}$ تعداد ورود گردشگر خارجی به هر کشور، $Lifex_{i,t}$ شاخص امید به زندگی و $Eduex_{i,t}$ شاخص مربوط به مخارج بخش آموزش می‌باشند (تمامی متغیرهای مستقل بصورت لگاریتمی وارد شده‌اند).

به کمک آزمون‌های هاسمن^۳ مشخص می‌شود، کدام‌یک از روش‌های اثرات ثابت و یا اثرات تصادفی برای برآورد مدل مناسب‌تر است. نتایج این آزمون و میزان احتمال پذیرفته شدن فرض صفر^۴ (وجود اثرات تصادفی) در جدول (۱) آورده شده است. میزان آماره χ^2 بدست آمده برابر (۳۶۸/۲۴) می‌باشد. با مقایسه‌ی این آماره با آماره بدست آمده از جدول مقادیر بحرانی که

¹ Gough

² Scott

³ Hansman

⁴ Null hypothesis

بزرگتر می‌باشد، می‌توان نتیجه گرفت که روش مناسب جهت برآورد الگو، روش اثرات ثابت می‌باشد.

جدول ۱: نتایج آزمون هاسمن

نتیجه	احتمال	میزان آماره محاسباتی	نوع آماره محاسباتی
فرضیه H_0 مبنی بر استفاده از روش اثرات تصادفی رد می‌شود.	۰/۰۰۰	۳۶۸/۲۴	χ^2

منبع: محاسبات تحقیق حاضر

نتایج حاصل از برآورد مدل در جدول (۲) نشان داده شده است. بر اساس نتایج بدست آمده در ارتباط با آماره t بیانگر این مطلب است که تمامی ضرایب در سطح پنج درصد معنادار می‌باشند. همچنین آماره F بدست آمده در این مدل نشان‌دهنده‌ی معنی‌داری کل رگرسیون می‌باشد. ضریب تشخیص مدل نشان می‌دهد که حدود ۷۱ درصد تغییرات متغیر مستقل توسط متغیرهای مستقل توضیح داده شده است. آماره دوربین-واتسون^۱ که نشان‌دهنده‌ی وجود و یا عدم وجود مشکل خودهمبستگی است، برابر ۱/۹۸ شده است و مشکل خودهمبستگی هم بین متغیرهای مدل وجود ندارد. بنابراین می‌توان گفت گردشگری کشورهای منتخب در نمونه، اثر مثبت و معناداری بر توسعه‌ی انسانی دارد.

ضرایب و احتمال بدست آمده از متغیرهای مورد بررسی در جدول (۲) نشان می‌دهد میان مخارج بهداشتی، امید به زندگی، مخارج آموزش و توسعه‌ی انسانی ارتباط مثبت وجود دارد؛ بدین معنا که افزایش هر کدام از این مولفه‌ها، سبب بهبود شاخص توسعه‌ی انسانی می‌گردد. مطالعات (شریف خطیبی (۱۳۸۹)، دلگشایی و همکاران (۱۳۸۶) و صادقی و همکاران (۱۳۸۹)) صحت این نتیجه را تأیید می‌کنند. در ارتباط با متغیر گردشگری نیز ضریب بدست آمده نشان‌دهنده‌ی ارتباط مثبت و معنادار میان گردشگری و توسعه‌ی انسانی می‌باشد. بدین معنا که با یک درصد افزایش در تعداد ورود گردشگران خارجی، شاخص توسعه‌ی انسانی به میزان ۰/۹۸ درصد افزایش می‌یابد. مهرگان و همکاران (۲۰۱۲) طی بررسی‌های خود نیز به این نتیجه دست یافتند.

^۱ Durbin-Watson stat(D-W)

جدول ۲: نتایج برآورد مدل برای کشورهای منتخب طی دوره ۲۰۱۱-۲۰۰۵

متغیرها	ضرایب	آماره t	احتمال
α	۰/۵۰۷۸	۷/۲۸۷۲	۰/۰۰۰۰
Helex	۰/۰۰۷۹	۲/۵۶۱۸	۰/۰۱۰۸
Turarr	۰/۰۰۹۸	۴/۴۹۳۱	۰/۰۰۰۰
Lifex	۰/۰۰۵۵	۲/۴۵۵۸	۰/۰۱۴۵
Eduex	۰/۵۱۵۶	۲۰/۸۰۸۵	۰/۰۰۰۰
R^2		۰/۷۱۳۵	
آماره F		۲۴۲/۸۶۶۲	
Prob (F-static)		۰/۰۰۰۰	
D-W		۱/۹۸۵	

منبع: محاسبات تحقیق حاضر

نتیجه‌گیری و پیشنهادها

گردشگری به‌عنوان یکی از بخش‌های خدماتی سهم به‌سزایی در افزایش رشد و توسعه، به‌خصوص در کشورهای در حال توسعه دارد. در ارتباط با آثار صنعت گردشگری بر اقتصاد و متغیرهای کلان اقتصادی، ذکر این نکته ضروری است این فعالیت از چنان تعامل و ارتباط تنگاتنگی با سایر فعالیت‌های اقتصادی برخوردار است که می‌تواند به‌عنوان یک موتور محرک در اقتصاد آن جامعه عمل کند. این صنعت بر متغیرهای اقتصادی به‌ویژه درآمدها، اشتغال، فقر، سلامت و آموزش که همگی از مؤلفه‌های مهم برای توسعه‌ی انسانی هستند، تأثیر بسزایی دارد. از این‌رو، توسعه‌ی این صنعت، در رسیدن به اهداف اقتصادی سودمند خواهد بود. این مقاله به بررسی اثر صنعت گردشگری بر توسعه‌ی انسانی در کشورهای منتخب و با تأکید به ایران طی دوره زمانی ۲۰۱۱-۲۰۰۵ پرداخته است. نتایج حاصل از برآورد مدل نیز، نشان‌گر تأثیر مثبت و معنادار تعداد ورود گردشگران خارجی بر شاخص توسعه‌ی انسانی می‌باشد و این نتیجه دور از انتظار نمی‌باشد، زیرا گردشگری نه تنها سبب ورود درآمدهای ارزی و ایجاد اشتغال می‌گردد بلکه به بهبود سلامت، آموزش، کاهش فقر و رشد اقتصادی و غیره نیز منجر می‌شود. بنابراین توجه به صنعت خدماتی کاربر در جهت نیل به اهداف توسعه‌ای برای هر کشوری لازم و ضروری به‌نظر می‌رسد. استفاده از مکانیزم‌های جدید ارتقا و کاهش هزینه‌ها در این بخش، ایجاد صندوق‌های سرمایه‌گذاری جهت حمایت از بخش‌های خصوصی در تأمین مالی پروژه‌های مربوط به توسعه‌ی گردشگری سازگار با محیط، فرهنگ و تاریخ و همکاری با سازمان‌های منطقه‌ای و بین‌المللی، می‌توانند در این زمینه کارساز باشد. از این‌رو، اجرای سیاست‌های لازم

در این بخش، جهت توسعه گردشگری پایدار در کشورها، به‌ویژه کشورهای درحال توسعه، در سطح ملی و بین‌المللی توصیه می‌گردد.

منابع

- ۱) افقه، سید مرتضی و نامور، احسان (۱۳۸۶). بررسی متغیرهای مؤثر بر تقاضای گردشگری خارجی ایران (۱۳۵۰-۱۳۸۶)، مرکز گردشگری عملی- فرهنگی دانشجویان ایران.
- ۲) تقوی، مهدی و پورسلیمانی، علی قلی (۱۳۸۸). عوامل مؤثر بر رشد صنعت گردشگری ایران، پژوهشنامه‌ی اقتصادی، شماره‌ی ۳: ۱۵۷-۱۵۲.
- ۳) پرتویی، ملوک (۱۳۸۷). تأثیر عملکرد بخش گردشگری بر شاخص‌های کلان اقتصادی طی برنامه‌ی سوم توسعه (با نظری اجمالی به سیاست‌های این بخش در برنامه‌ی چهارم توسعه)، بررسی مسائل و سیاست‌های اقتصادی، شماره‌های ۷۷ و ۷۸: ۱۴-۵.
- ۴) حقیقت، علی؛ خرسندیان، عبدالخالق و عربی، حامی (۱۳۹۲). بررسی رابطه علیت میان رشد اقتصادی و توسعه‌ی گردشگری در کشورهای خاورمیانه و شمال آفریقا، سیاست‌های راهبردی و کلان، شماره‌ی ۲: ۱۰۸-۷۱.
- ۵) دلگشایی، بهرام؛ طیبی، سیدجمال‌الدین و پهلوان، پریسا (۱۳۸۶). آرایه الگوی توسعه‌ی منابع انسانی در بخش بهداشت و درمان ایران. پژوهش در پزشکی، شماره‌ی ۴: ۳۲۵-۳۱۷.
- ۶) رضوانی، محمدرضا (۱۳۷۴). توسعه‌ی گردشگری روستایی با رویکرد گردشگری پایدار، تهران: انتشارات دانشگاه تهران.
- ۷) رنج پور، رضا؛ کریمی تکانلو، زهرا و نجفی‌نسب، میرحجت (۱۳۹۰). بررسی فرضیه «توریسم منجر به رشد» در ایران طی دوره ۱۳۴۷-۱۳۸۸، تحقیقات اقتصادی راه اندیشه، شماره‌ی ۳: ۱۱۵-۱۳۴.
- ۸) زنگی آبادی، علی؛ محمدی، جمال و زیرکباش، دیبا (۱۳۸۷). تحلیل گردشگری داخلی شهر اصفهان، جغرافیا و توسعه، شماره‌ی ۸: ۱۳۱.

۹) شریف خطیبی، لیلا (۱۳۸۹). شاخص توسعه‌ی انسانی، کار و جامعه، شماره‌ی ۱۰۳: ۴۶-۴۰.

۱۰) شریفی رنانی، حسین؛ صفایی شکیب، مریم و عمارزاده، مصطفی (۱۳۸۹). بررسی اثر گردشگری بر رشد اقتصادی ایران (در سال‌های ۱۳۶۹-۱۳۸۷)، علوم اقتصادی، شماره‌ی ۶: ۲۵-۹.

۱۱) صادقی، حسین؛ عبدالهی حقی، سولماز و عبدالله‌زاده، لیلا (۱۳۸۹). توسعه‌ی انسانی در ایران، رفاه اجتماعی، شماره‌ی ۲۴: ۳۰۴-۲۸۳.

۱۲) صدری، مسعود؛ غوابش، عبدالقاسم و آبسته، منی (۱۳۸۶). بررسی توسعه‌ی صنعت گردشگری؛ آثار و نتایج آن، اقتصاد و توسعه، شماره‌ی ۲۵ و ۲۶: ۱۴-۸.

۱۳) صمدیان، ابوالفضل؛ حسینی، سیدحسن و نگینه رئوف آوا، میرگانه (۱۳۸۸). نقش آموزش بر توسعه زیرساخت‌ها در صنعت توریسم، جغرافیای انسانی، شماره‌ی ۴: ۱۱۸-۱۰۵.

۱۴) طیبی، سیدکمیل؛ جباری، امیر و بابکی، روح الله (۱۳۸۷). بررسی رابطه‌ی علی بین گردشگری و رشد اقتصادی (مطالعه موردی ایران، کشورها OECD به‌علاوه کشورهای منتخب)، دانش و توسعه، شماره‌ی ۲۴: ۸۷-۶۵.

۱۵) فرزین، محمدرضا (۱۳۸۳). اقتصاد گردشگری، شرکت چاپ و نشر بازرگانی (مؤسسه مطالعات و پژوهش‌های بازرگانی).

۱۶) قدمی، مصطفی؛ علیقلی‌زاده فیروزجایی، ناصر و رمضان‌زاده لسبویی، مهدی (۱۳۸۹). بررسی نقش گردشگری در تغییرات کیفیت زندگی مقصد (نمونه مورد مطالعه: دهستان کلارآباد، شهرستان تنکابن، مازندران)، مطالعات اجتماعی ایران، شماره‌ی ۳: ۱۵۲.

۱۷) مدهوشی، مهرداد و ناصرپور، نادر (۱۳۸۲). ارزیابی موانع توسعه‌ی گردشگری در استان لرستان، پژوهشنامه بازرگانی، شماره‌ی ۲۸: ۵۸-۲۵.

۱۸) نوبخت، محمدباقر و پیروز، الهام (۱۳۸۷). توسعه صنعت گردشگری در ایران، موانع و راهکارها، تهران: انتشارات دانشگاه آزاد اسلامی.

۱۹) نیسی، عبدالکاظم (۱۳۸۹). شاخص توسعه‌ی انسانی در استانهای ایران، فصل‌نامه علوم بهداشتی، شماره ۲: ۵۵-۶۲.

۲۰) یآوری، کاظم؛ رضا قلی‌زاده، مهدیه؛ آقایی، مجید و مصطفوی، محمد حسن (۱۳۸۸). تأثیر مخارجی توریسم بر رشد اقتصادی کشورهای عضو سازمان کنفرانس اسلامی (OIC)، تحقیقات اقتصادی، شماره ۹۱: ۲۴۲-۲۲۱.

- 21) Bauer, I. (1999). The Impact of Tourism in Developing Countries on the Health of the Local Host Communities: The need for more research, **The Journal of Tourism Studies**, 10(1).
- 22) Martin, E., Juan, L., Morales Noelia, M. and Scarpa, R. (2004). Tourism and Economic Growth in Latin American Countries: A Panel Data Approach, **FondazioneEni Enrico Mattei Working Paper Series**, (26).
- 23) Freytag, A. and Vietze, C. (2005). **International tourism, development and biodiversity : first evidence**, Jena : Univ, Wirtschaftswissenschaftliche Fakultät.
- 24) Gough, S. and Scott, W. (1999). Education and Training for Sustainable Tourism: Problems, Possibilities and Cautious First Steps, **Canadian Journal of Environmental Education**, (4): 193-212.
- 25) Kream, G. (2001). **The Impacts of Tourism**, The University of Minnesota.
- 26) Mehregan, N. and Kordbacheh, H. and Akbari, A. (2012). Foreign Tourism and Human Development in Iran. **International Proceedings of Economics Development & Research**, 50: 15-18.
- 27) Oh, C.O. (2005). The Contribution Development to Economic Growth in the Korean Economy, **Tourism Management**, (26): 39-44.
- 28) Prachvuthy, M. (2007). Tourism Impact: Incomes Distribution The Case of Angkor Heritage site, Siem Reap province , **RCS D Conference**.
- 29) Suraj, P. (2010). The Impact of Tourism on Income Inequality: An Econometric Assessment, **The UCLA Undergraduate Journal of Economics**, 47-99.
- 30) Arezki, R., Reda, C. and Piotrowski, J. (2009). Tourism Specialization and Economic Development: Evidence from the UNESCO World Heritage List, **International Monetary Fund Working Paper**, (9): 176.

- 31) Surugiu , C. (2009). The Economic Impact of Tourism. An Input-Output Analysis, **Institute of National Economy (XIX)**, Vol 29, Issue 2(38): 142-161.
- 32) Tohidy Ardahaey, F. (2011). Economic Impacts of Tourism, **International Journal of Business and Management**, 6(8): 206.

پیوست‌ها

پیوست ۱: اسامی کشورهای مورد بررسی در این مقاله به ترتیب ذیل می‌باشد:

آلبانی، ارمنستان، استرالیا، بحرین، بنگلادش، بلاروس، برزیل، بلغارستان، کامرون، شیلی، چین، کلمبیا، کاستاریکا، دانمارک، مصر، فرانسه، گرجستان، غنا، یونان، ایسلند، هندوستان، اندونزی، ایران، عراق، ایرلند، ایتالیا، جامائیکا، ژاپن، اردن، قزاقستان، کنیا، قرقیزستان، لبنان، مالزی، مکزیک، نپال، نیجریه، نروژ، عمان، پاکستان، پاناما، پرو، فیلیپین، پرتغال، رومانی، عربستان سعودی، سنگال، آفریقای جنوبی، اسپانیا، سوئد، تاجیکستان، تانزانیا، ترکیه، ایالات متحده، ازبکستان، ونزوئلا، یمن.

پیوست ۲: خروجی نرم‌افزار Eviews7

Dependent Variable: HDI				
Method: Panel EGLS (Period SUR)				
Date: 12/02/13 Time: 10:53				
Sample: 2005 2011				
Periods included: 7				
Cross-sections included: 57				
Total panel (unbalanced) observations: 395				
Linea estimation after one-step weighting matrix				
Period weights (PCSE) standard errors & covariance (d.f. corrected)				
	Coefficient	Std. Error	t-Statistic	Prob
C	0.507821	0.069686	7.287241	0.0000
LOG(EDUEX)	0.515606	0.024779	20.80854	0.0000
LOG(HELEX1)	0.007971	0.003111	2.56183	0.0108
LOG(LIFEX)	0.005567	0.002267	2.455859	0.0145
LOG(TURARR)	0.009856	0.002193	4.493162	0.0000
Weighted Statistics				
R-squared	0.713544	Mean dependent var	3.88814	
Adjusted R-squared	0.710606	S.D. dependent var	3.257367	
S.E. of regression	0.781	Sum squared resid	237.8851	
F-statistic	242.8662	Durbin-Watson stat	1.985865	
Prob(F-statistic)	0			
Unweighted Statistics				
R-squared	0.857412	Mean dependent var	0.645954	
Sum squared resid	1.544017	Durbin-Watson stat	0.019683	